

тора є ціннісним орієнтиром у цьому: *Жива душа поетова святая, жива в святих своїх речах, і ми, читая, оживаєм і чуєм Бога в небесах.*

Надія Грицик

ЕПІТЕТ СВЯТИЙ У ПОЕЗІЇ Т. ШЕВЧЕНКА

Висловлюване упродовж тривалого часу твердження про атеїстичність світогляду Т. Шевченка сьогодні уже переконливо спростовано. Про глибинну, внутрішню релігійність Кобзаря свідчать передусім теми й мотиви, втілені в його поетичних, прозових творах, міркування у його «Щоденнику». Однак текстовим виміром цієї релігійності є насамперед лексика та фразеологія Шевченкових творів, наповнення його індивідуального словника конфесійною лексикою, теонімами, агіонімами, сакральними маркованими тропеїчними одиницями.

Епітет *святий* – один із найчастотніших у мові Кобзаря, про це свідчить відповідна стаття у «Словнику мови Шевченка» (К., 1964). Такі кількісні показники пов'язані і з практично необмеженою сполучуваністю епітета, який поєднується з найрізноманітнішими конкретними й абстрактними поняттями, знаковими для мовомислення українців: *Господь, апостол, ангел, пророк, мученик, воля, слава, правда, слово, діло, кара, любов, розум, кров, закон, помста, родина, мати* та ін.

Узагальнюючи відомості про вживання прикметника *святий* у поезії, прозі, листуванні Коб-

заря, «Словник...» визначає такі 4 основні його значення: «1. Означення до різноманітних понять, зв'язаних з релігією (131). 2. У християнському культурі: той, що провів життя в служінні Богу й церкві (101). 3. Те, до чого ставляться з пошаною, любов'ю (80). 4. «Істинний, морально чистий, спрямований до високої мети (32)» (Т. 2. С. 234–236). Водночас, як слушно стверджують дослідники (В. С. Ващенко, В. С. Ільїн, В. М. Русанівський, С. Я. Єрмоленко, Л. Т. Масенко), у Шевченкових поетичних контекстах слово *святий* здебільшого поєднує кілька значенневих відтінків.

Природно, що найбільш кількісно численну групу дистрибутивів, означуваних епітетом *святий*, становлять поняття, пов'язані з релігією. І передусім це теоніми й агіоніми:

– **Бог:** *Молебствіє архімандрит/ Сам на горі править,/ Святого Бога просить, хвалить,/ Щоб дав їм мудрості дознати,/ Гетьмана доброго обрати («У неділеньку у святую...»); ...не Бога святого благати,/ а нищечком у ворожки Про його спитати («Невольник»); щоб стало жаль Моїх дівчаток,/ щоб навчились/ Святого Господа любить/ І брата миловать («Марина»); І соловейко на калині/ То затихав, то щебетав,/ Святого Бога вихваляв («Сон»); І талан, і безталання,/ Все, каже, од Бога, Вседержителя святого,/ А більші ні од кого («Москалева криниця»); сивоволосий/ Підняв руки калічені/ До святого Бога,/ Заридав, як та дитина.../ І простив небогу («Сичі»);*

– **Син Божий:** *Що Він зробив їм, той святий,/ Той Назорей, той син єдиний/ Богом ізбранної Марії,/ Що Він зробив їм? І за що/ Його, святого,*

*мордували,/ Во узи кували;/ І главу Його честную/
Терном увінчали? («Неофіти»);*

– **Божа мати:** *за сином/ Святая мати* всюди йшла./ Його слова, його діла – / Все чула й бачила («Марія»); *Благословенная в женах,/ Святая праведная мати/ Святого сина* на землі./ Не дай в неволі пропадати./ *Летучі літа марне тратить* («Неофіти»);

– **ангел:** *Ти, присносущий, всюди з нами/ Витаєш ангелом* святим («Мені здається, я не знаю...»).

Такі слововживання у Шевченковій мові семантично нерозкладні. Генетично закорінені у церковній традиції і народній етиці, вони водночас стають своєрідними сакрально маркованими формулами.

Згідно зі «Словником...» значна кількість слововживань (101), означуваних епітетом *святий*, має значення «той, що провів життя в служінні Богу й церкві». Цей номінативний ряд формують і власні (*Йосип, Петро, Павло*), й загальні (*апостол, пророк, мученик, великомученик, чернець*) назви. З-поміж перших звертаємо увагу на номінації *Йосипа Обручника* – земного батька Ісуса Христа, простого теслі. Крім словосполуки *Святий Йосип*, яка відбиває власне релігійну традицію, Т. Шевченко вживає також семантично прозорі вторинні номінації *святий тесляр, святий бондар* – ними багата мова поеми «Марія»: *В старій хатині/ В чужій покинула його,/ Святого Йосипа* свого; *А святий Йосиф/ Взявсь отару* пасти..; *Коло хатини/ В повіточці своїй малій/ Той бондар праведний, святий,/ І гадки, праведний, не має,/ Барило й бочку набиває; ніколи/ Ніхто не бачив і не чув/ Такого дива./ Аж здригнув святий тесляр.*

Серед загальних назв осіб, які у творах Т. Шевченка найпослідовніше означаються епітетом *святий*, – іменники *апостол*, *пророк*, *мученик*, *великомученик*, *чернець*: *І слово/ Із уст апостола святого/ Драгим, елеєм потекло* («Неофіти»); *І слово правди понесли/ По всій невольничій землі/ Твої апостоли святії* («Неофіти»); *Пішов молитись добрий Гус./ «Во ім'я Господа Христа,/ За нас розп'ятого на дрєві,/ І всіх апостолів святих,/ Петра і Павла особливе,/ Ми розрішаємо гріхи* («Єретик»); *пішов за ними/ І за апостолом святим,/ За тим учителем своїм* («Неофіти»); *Припливуть/ І прилетять зо всього світа/ Святиє мученики. Діти святої волі* («Неофіти»); *У нас/ Святую біблію читає/ святий чернець і навчає,/ Що цар якийсь-то свині пас...* («Кавказ»).

Іноді означення *святий* і *Божий* контекстно синонімізуються: *Де ж ти?/ Великомучениче святий?/ Пророче Божий?/ Ти меж нами...* («Мені здається, я не знаю...»).

Також синонімізацію спостерігаємо щодо означень, які об'єктивно пов'язані з викладом Святого письма, апелюванням і до Старого, і до Нового Заповіту: *І процвітеши, позеленієши,/ Мов Іорданові святиє/ Луги зелені, береги* («Ісая, Глава 35»); *Або роси єрмонській/ На святії гори/ Високії сіонській/ Спадають і творять/ Добро тварям земнородним* («Псалми Давидові. 132»).

Святий – це також означення до різноманітних абстрактних і конкретних понять, пов'язаних із релігією. У цій тематичній групі – назви реалій та предметів культури (*Біблія, псалтир, хрест, ікона /*

образ, корогва, омофор), назви релігійних дій, ритуалів (сповідь): *А в неділю/ Або в яке свято/ Бере **святий псалтир** в руки/ Та й іде читати/ У садочок* («Москалева криниця»); *Я схаменувся, осінивсь/ **Святим хрестом*** («Якось-то йдучи уночі...»); *Ви ще темні,/ **Святим хрестом** не просвіщенні* («Кавказ»); *Прийшла додому, подивилась:/ Цвіти за **образом святим**,/ І на вікні стоять цвіти* («Марина»); *Превелебную громаду докупи скликали/ **Зі святими корогвами*** («У неділеньку святую...»); *І світа божого не бачать, не знають,/ Під землею камінь ламають,/ **Без сповіді святої** умирають,/ Пропадають* («Сліпий»); *Тебе укрие дорогим,/ Золототканим, хитро шитим,/ Добром та волею підбитим/ **Святим омофором** своїм* («Ісаія, Глава 35»).

Відомо, що у багатьох віршах Т. Шевченко розвиває мотив особливої – божественної – ролі слова. Із ним пов'язане поєднання іменника *слово* з епітетом *святе* та його контекстними синонімами *Боже, істинне, Христове, велике, живе: І їх унініє, і страх/ Розвіяла, мов ту полову,/ Своїм **святим, огненным словом!**/ Ти **дух святий** свій пронесла в їх душі вбогії* («Марія»). Крім того, як спостерегла С. Я. Єрмоленко, «вислови *слово тихе, святе слово* конденсують у своєму значенні ідею рідного слова, рідної мови, якою поет мережить свої думи»: *Тяжко мені. Боже милий,/ Носити самому/ Оці думи. І не ділить/ Ні з ким, – і нікому/ Не скажуть **святого слова***. («Заросли шляхи тернами»). При цьому слову *святому* (Божому, прадивому) Т. Шевченко протиставляє *хитру мову*, пор.: *От де, люде, наша слава,/ Слава України!/ Без зо-*

лота, без каменю,/ Без хитрої мови,/ А голосна та правдива,/ Як Господа слово («До Основ'яненка»).

Як *свята, святая, пресвятая* означається поняття *правда*, що є для Кобзаря однією з найвищих моральних цінностей, пор.: *Нехай же вітер все розносить/ На неокраєнім крилі./ Нехай же серце плаче, просить/ Святої правди на землі* («Чигрине, Чигрине»); *Правди слово,/ Святої правди і любові/ Зоря всесвітня зійшла/ І мир, і радість принесла/ На землю людям* («Неофіти»); *Не вам, в мережаній лівреї/ Донощики і фарисеї/ За правду пресвятую статъ/ І за свободу* («Юродивий»); *Тойді, як, Господи, святая/ На землю правда прилетить/ Хоч на годиночку спочить* («Ісаія, Глава 35»); *Неначе праведних дітей,/ Господь, любя отих людей,/ Послав на землю їм пророка;/ Свою любов благовіститъ!/**Святую правду** возвіститъ!* («Пророк»).

Поняття *правда* у розумінні Т. Шевченка тісно пов'язане з поняттями *боротьба, воля*, тому вони часто становлять єдине лексико-семантичне ціле (наприклад, у структурі прикладки) й мають спільне означення: *За святую правду-волю/ Розбойник не стане* («Холодний яр»). Водночас поняття *воля* з епітетом *свята* поєднується також самостійно: *Де нема святої волі!/ Не буде там добра ніколи* («Царі»); *Борітеся – поборете,/ Вам Бог помагає!/ За вас правда, за вас слава./ І воля святая!* («Кавказ»); *І вас – / Споборники святої волі – / Із тьми, із смрада, і з неволі/ Царям і людям напоказ/ На світ вас виведу* («Юродивий»); *І ми б не знали і досі правди на землі,/ Святої волі* («Марія»); *Воно не бачитиме волі,/ Святої воленьки* («І золотої, й дорогої...»).

Значення «істинний, морально чистий, спрямований до високої мети» спостерігаємо при поєднанні епітета *святий* зі словообразами *доля, слава, сила, добро, розум, закон*: *Сиди ж один собі в кутку./ Не жди весни – святої долі!./ Вона не зійде вже ніколи* («Минули літа молодії»); *Благослови мене, друже./ Славою святою* («Чи не покинуть нам, небого...»); *Через Лету бездонную./ Та каламутную./ Перепливем, перенесем./ І славу святую – / Молодую, безвічную./* («А поки те, та се, та оне...»); *Чигрине, Чигрине./ Все на світі гине./ І святая твоя слава./ Як пилина, лине./ За вітрами холодними* («Чигрине, Чигрине»); *А доброзиждуцим рукам./ Святую силу ниспошли* («Молитва»); *А ви претесь на чужину./ Шукати доброго добра./ Добра святого* («І мертвим, і живим...»); *Не ховайте, не топчіте./ Святого закона* («Холодний яр»); *По якому правдивому./ Святому закону./ І землю, всім даною./ І сердешним людом./ Торгуєте?* («Холодний яр»).

Також носіями значення «істинний, морально чистий» є епітетні словосполучення *святі люди, свята душа*: *Мій Боже милий, як то мало./ Святих людей на світі стало* («Подражаніє...»); *Моя ти любо! усміхнись./ І вольную святую душу./ І руку вольную, мій друже./ Подай мені* («Лікері»); *Ви ж украли./ В багно погане заховали./ Алмаз мій чистий, дорогий./ Мою колись святую душу* («Чи то недоля та неволя...»). Цей ряд дис-трибутивів концептуально продовжують номінації *борець, лицар, невольник, Христовий воїн*: *Ви огласили юродивим святого лицаря* («Юродивий»); *Як сотнями в кайданах гнали./ В Сибір не-*

вольників святих, / Як мордовали, розпинали / І вішали («Юродивий»); І виростуть вони колись, / Не месники влучата тії, / Христові воїни святиє («Неофіти»).

Інший стилістичний ракурс епітета *святий* у мові Т. Шевченка – його поєднання з назвами небесних світил – *сонце, зоря*. Пор.: *Із-за моря / Уже встає святая зоря («Неофіти»); Світе мій! Моя ти зоренько святая!! Моя ти сило молодая! / Світи на мене («Марку Вовчку»); О зоре ясная моя!.. / І світиш, і гориш над ним! Огнем невидимим святим, животворящим («Юродивий»); Встає пожар і диму хмара / Святее сонце покрива («У Бога за дверима лежала сокира...»); Святее сонечко зійшло. / І каже: «Сонце пресвятее / на землю радість принесло...» («Плач Ярославни»); Святее сонечко зійшло («У Бога за дверима...»); Отак, буває, в темну яму, / Святее сонечко загляне, / І в темній ямі, як на те, / Зелена травка поросте («Буває, іноді старий...»).* Ймовірно, що в цьому разі відбувається своєрідна стилістична субституція, метонімізація: *зоря* та *сонце* перебирають на себе семантику сакральності *неба* – як сфери перебування Господа.

Показовою є трансформація релігійної семантики епітета *святий* і його переростання у високопоетичну оцінку реалій, які особливо близькі, рідні Т. Шевченкові, мають для нього особисто-сакральне значення. Передусім це номінації *Україна, Дніпро, Дніпрові хвилі, Дніпрові гори* тощо, тобто найбільш знакові маркери національного простору: *Аби хоч крихітку землі / Із-за Дніпра мого святого / Святії вітри принесли («Не гріє*

сонце на чужині...»); *Якби взяли/ І всю мізерію з собою,/ Дідами крадене добро,/ Тоді zostавсь би сиротою/ З **святими горами** Дніпро* («І мертвим, і живим...»); *Молюсь тобі, Боже милий, / Господи великий, / Що не дав мені загинуть, / Небесний владико, .../ І привів лиш старого на сі **святі гори** / одинокий вік дожити* («Сон»).

У багатьох контекстах епітет *святий* повторюється кількаразово, максимально увиразнюючи високий поетичний зміст висловлення: *Скорбящих радосте! пошли, / Пошли мені **святеє слово**, / Святої правди голос новий! / І слово розумом **святим** / І оживи, і просвіти* («Неофіти»); *І прилетять зо всього світа / **Святії мученики** – діти / Святої волі* («Неофіти»); *Гадаєш, думаєш-гадаєш, / Як його вчити, навести / На **путь святий святого сина** / І як його од зол спасти* («Марія»); *Виростали / І вкупі вчились рости / **Святиє діточки** / Пишались **святиє тії матері** / Своїми дітьми* («Марія»); *А то не діждешся його, того **писання святого, святої правди** ні від кого* («Хіба самому написать...»); *Потанцював сивий. / А за ним і товариство. / І ввесь **святий** Київ. / Дотанцював аж до брами, / Крикнув: «Пугу! пугу! / Привітайте, **святі ченці**, / Товариша з Лугу. / Свята брама одчинилась, / Козака впустили* («Чернець»).

Отже, епітет *святий* – частотна значеннево й текстово навантажена одиниця поетичного словника Тараса Шевченка, яка поєднується з найрізноманітнішими поняттями, знаковими для мовомислення українців (*Господь, апостол, ангел, пророк, мученик, воля, слава, правда, слово, діло, кара, любов, розум, кров, закон, помста, родина, мати* та ін.)